

**Uproszczenia
w rachunkowości.
Zwolnienia, ułatwienia
oraz alternatywne
wybory metod wyceny
i prezentacji + wzory
do pobrania**

Przejdź do produktu na ksiegarnia.beck.pl

Rozdział I. Definicja uproszczeń, charakterystyka i miejsce w systemie rachunkowości

1. Wykorzystywanie instrumentów rachunkowych: teoria i praktyka a obiegowe opinie

W niniejszej monografii wprowadza się pojęcie „instrumentów rachunkowych” dla przewidzianych w przepisach Rachunku zwolnień z mocy prawa, alternatyw i dyrektyw¹ wyboru względem metod wyceny aktywów i pasywów, ułatwień i odstępstw technicznych oraz uproszczeń, nazywanych dalej także uproszczeniami *sensu stricto*².

Owe instrumenty rachunkowe w proponowanym ujęciu wyróżnia się dzięki opracowaniu dla nich ujednocionej charakterystyki pod względem uregulowania w przepisach Rachunku, w odniesieniu do:

- 1) fakultatywności lub obligatoryjnego ich stosowania,
- 2) zdefiniowania w przepisach Rachunku,
- 3) obowiązku uwzględnienia, ujawnienia (omówienia) istotności wynikającej z użycia danego instrumentu rachunkowego w sprawozdaniach finansowych dla ewentualnego zniekształcenia rzetelnego i jasnego obrazu,
- 4) dozwolonego wpływu na sytuację majątkową lub wynik finansowy,
- 5) charakteru „tylko” technicznego, bądź nie technicznego danego instrumentu rachunkowego.

Uproszczenia *sensu stricto* cechuje na tle innych instrumentów rachunkowych to, że **spełniają łącznie następujące warunki**: fakultatywności stosowania, zdefiniowanie wyłącznie w przepisach Rachunku, obowiązki uwzględnienia istotności, ujawnienia i omówienia w sprawozdaniu finansowym, posiadania dozwolonego wpływu na sytuację majątkową lub wynik finansowy oraz charakter nietechniczny. Do sprawy charakterystyki wszystkich instrumentów rachunkowych, w tym uproszczeń *sensu stricto* będzie się jeszcze wracać w kolejnych punktach niniejszego rozdziału.

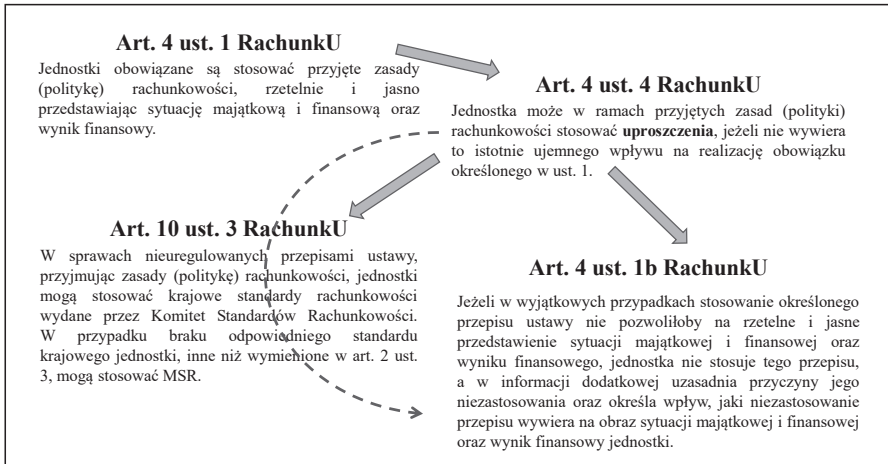
O ile istnienie tych instrumentów, a zatem także konieczność dokonywania spośród nich wyboru, nie budzi wątpliwości, o tyle jednak trzeba zauważyć, iż ile razy w –

¹ Termin „dyrektywy wyceny aktywów i pasywów” autorzy książki wprowadzają na oznaczenie szczególnej postaci wyceny aktywów i pasywów, mając na myśli takie wprowadzane alternatywnie przepisami prawa bilansowego metody, gdy prowadząc księgi rachunkowe, trzeba wybrać jedną z dokładnie dwóch możliwości. Zbieżność terminu „dyrektywa wyceny” z brzmieniem słowa „dyrektywa” używanego zwykle w odniesieniu do aktów prawa UE nie jest zamierzona i na pewno nie jest uzasadniona.

² A. Holda, R. Marciniak, Uproszczenia w sprawozdaniach finansowych, sporządzanych w warunkach zagrożenia kontynuacji działalności, (w:) Wiedza – Gospodarka – Społeczeństwo, red. J. Nesterak, A. Wodecka-Hyjek, Warszawa 2023.

szeroko rozumianej – rachunkowości ma się do czynienia z uprawnionym wyborem jakiegoś wariantu postępowania, nie sposób nie zderzyć się jednocześnie z problemem dozwolonego i niedozwolonego wpływania na wynik lub prezentację sytuacji ekonomicznej i finansowej jednostki.

Rysunek 1. Postępowanie względem dopuszczalności stosowania uproszczeń wg Rachunku

Źródło: A. Holda, R. Marciniak, Uproszczenia w sprawozdaniach finansowych, sporządzanych w warunkach zagrożenia kontynuacji działalności, (w:) Wiedza – Gospodarka – Społeczeństwo, red. J. Nesterak, A. Wodecka-Hyjek, Warszawa 2023, s. 75

W przypadku uproszczeń w sporządzaniu sprawozdań finansowych, w drodze ustawowego domniemania (wynikającego wprost z art. 49a Rachunku) przyjmuje się, iż korzystanie z uproszczeń nie wpływa w sposób istotny na wynik³. Należy jednak pamiętać, że nie wolno ich stosować „bezrefleksyjnie” (ta uwaga dotyczy wszystkich instrumentów rachunkowych).

Kierownik jednostki zobowiązany jest czuwać nad tym, aby nie doszło do zniekształcenia rzetelności i jasności obrazu, w wyniku przekroczenia granicy istotnie negatywnego wpływu na prezentowane dane finansowe. W związku z tym, jeżeli jakieś zagadnienie nie jest uregulowane w Rachunku, to dla zachowania rzetelności i jasności obrazu można zastosować krajowe standardy rachunkowości (KSR), a w razie braku odpowiedniego standardu krajowego można zastosować standardy międzynarodowe (MSR). W tej sytuacji należy mieć na względzie, że prawo bilansowe przewiduje przypadki wyjątkowe, tj. niestosowania przepisów prawa bilansowego, jeśli w indywidualnie określonej sytuacji naruszyłyby to rzetelność i jasność obrazu (aby spełnić w ten sposób również zasadę przewagi treści ekonomicznej nad formą). Schemat postępowania kierownika jednostki sprawozdawczej przy podejmowaniu decyzji o skorzystaniu z uproszczeń ilustrują rysunek 1 oraz rysunek 3, a kwestia ta będzie jeszcze nieraz omawiana w niniejszej monografii, np. w odniesieniu przybliżenia pojęcia „istotności” w pkt 5 tego rozdziału.

³ Tamże.

1. Wykorzystywanie instrumentów rachunkowych: teoria i praktyka a obiegowe opinie

Wspomniana wyżej zasada domniemania w przypadku uproszczeń nie ma zastosowania w innych obszarach rachunkowości, np. w odniesieniu do alternatywnych metod wyceny aktywów i pasywów.

Jako przykład może posłużyć wycena rozchodu składników zapasów. W tym zakresie art. 34 ust. 4 RachunkU przewiduje cztery równoważne (alternatywne) metody ustalania ich wartości, takie jak:

- 1) cen przeciętnych,
- 2) FIFO,
- 3) LIFO⁴ lub
- 4) szczegółowej identyfikacji.

Każda z nich prowadzi do ustalenia różnych wartości. Przy korzystaniu z alternatyw jest więc zgodne z prawem i dopuszczalne, aby w wymiarze liczbowym wyniki stosowania różnych metod wyceny aktywów i pasywów były różne.

Z kolei część z uproszczeń wyłącza, a część przedkłada pewne metody wycen nad innymi, więc w tym zakresie zamyka się „koło” dokonywanych wyborów z ich domniemanym (lub nie) brakiem wpływu na wyniki. Ewentualne eliminowanie przez uproszczenia niektórych z dostępnych metod wycen pozostaje neutralne tak długo, jak długo ukształtowana w ten sposób sytuacja decyzyjna nie narusza w sposób istotny rzetelności i jasności obrazu stanu spraw jednostki, której dotyczy.

Podobnie rzecz się ma ze zwolnieniami w zakresie prowadzenia ksiąg rachunkowych, inwentaryzacji, polityki rachunkowości, rozliczania łączenia spółek, sporządzania sprawozdań finansowych (i innych sprawozdań wg przepisów RachunkU), a także badania, składania, udostępniania i ogłaszania sprawozdań, które przewiduje prawo bilansowe – one również niekiedy ograniczają *ipso iure* wybór możliwych do zastosowania metod wyceny aktywów i pasywów. Zwolnienia te dalej w tekście nazywać się będzie po prostu „zwolnieniami z mocy prawa”.

Tymczasem w rachunkowości, tj. przy prowadzeniu ksiąg rachunkowych i sporządzaniu sprawozdań finansowych, chodzi o to, by system rachunkowy był: „(...) jak odpowiednio wymyślony porządek, poprzez którego jednorodność zdobywa się wiedzę o swoich sprawach i przede wszystkim o tym, czy interesy idą dobrze, czy źle” – jak już w średniowieczu, w jednym z pierwszych podręczników do księgowości, bardzo trafnie zauważył *Luca Pacioli*⁵.

A zatem, jak z tego wynika, z jednej strony powszechnie zwraca się uwagę na niemożliwość uczynienia rachunkowości całkowicie normatywną (w znaczeniu: w pełni uregulowaną „zero-jedynkowymi” dyspozycjami aktów prawnych)⁶, z drugiej zaś narzeka się na istnienie w rachunkowości tzw. kreatywnej księgowości, traktowanej często jako działanie, jeśli niebędące oszustwem, to jednak być może legalnie wątpliwe, „podejrzanę” i na krawędzi prawa⁷. Istnienie takich właśnie ambiwalentnych po-

⁴ Przy czym metoda LIFO (ang. *last in first out*) nie jest dopuszczalna na gruncie MSR, co tym lepiej wypukla aspekt relatywnie dozwolonego przepisami prawa bilansowego wpływu na materialne wyniki, w tym wypadku różniącego się pomiędzy regulacjami krajowymi i międzynarodowymi.

⁵ *L. Pacioli*, *Tractatus XI de Computis et Scripturis*, (w:) *Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita*, Wenecja 1494, (w:) *Wydanie Jubileuszowe z Okazji Jubileuszu 100-lecia organizacji księgowych na ziemiach polskich*, red. *E. Pogozińska-Mizdrak, S. Sojak*, Warszawa 2007, s. 104.

⁶ *A. Holda, N. Kutera*, *Oszustwa księgowe – teoria i praktyka*. Warszawa 2006, s. 33.

⁷ *E. Zajchrowska-Solak*, *Rachunkowość kreatywna – wpływ na rzetelność sprawozdań finansowych*, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Bankowości w Krakowie* 2010, Nr 17, s. 192–194.

staw skłoniło autorów książki do postawienia kolejnej hipotezy badawczej, tj. hipotezy H(3) – w sferze skojarzeń ze stosowaniem w księgowości różnych instrumentów rachunkowych, a wśród nich uproszczeń, nad chłodną wiedzą profesjonalną dominują niestety negatywne emocje.

Z różnych badań, przeglądu literatury, prasy i Internetu przeprowadzonych kilka lat temu przez *A. Holdę* i *A. Staszela*⁸ wynika, że w praktyce zachodzi widoczny dysonans pomiędzy stanowiskiem części przedstawicieli świata nauki i niezależnych ekspertów a opiniami ugruntowanymi w środowisku profesjonalnych księgowych lub potocznym rozumieniem sformułowania „kreatcja w księgowości”.

Okazuje się, że część naukowców, o ile nie pochodzą oni z protestanckich krajów Europy Północnej, dostrzega pozytywne aspekty, a nawet wręcz utożsamia „kreatywne podejście” z podejściem innowacyjnym i twórczym. Ogół społeczeństw wielu państw, w tym internauci i dziennikarze, mają zdecydowanie złe skojarzenia z „kreatywną księgowością”. Co ciekawe w Polsce negatywny odbiór z biegiem lat wyraźnie się pogłębia, wychodząc od relatywnie neutralnego nastawienia w pierwszej dekadzie XXI wieku względem typowych opinii panujących za granicą, do już obecnie wyraźnie niedobrego nastawienia.

Wspomniani *A. Holda* i *A. Staszela* – jako jeden z wniosków – stawiają tezę, iż być może zachodzi w tym wypadku efekt swego rodzaju „sprzężenia zwrotnego”. Medialnie chwytliwe, dobrze sprzedające się, a często używane ironicznie określenie „kreatywnej księgowości” (do tego przywoływane z reguły przy okazji opisywania różnych afer, nieprawidłowości i przestępstw) wpływało latami na kierunek zmian w rozumieniu tego pojęcia przez ogół.

Przygotowując niniejszą monografię, pokuszono się o przeprowadzenie prostej ankiety wśród przedsiębiorców powierzających usługowe prowadzenie księgowości w biurach rachunkowych. Anonimowe wyniki zbierano w maju, czerwcu i lipcu 2023 r. metodą kuli śniegowej wśród pracowników, właścicieli i managerów oraz osób współpracujących z klientami biur rachunkowych w roli działających na wolnym rynku specjalistów w branżach: prawnej, finansowej, doradztwa ekonomicznego, usług IT dla biznesu, audytu finansowego, księgowości, podatków itp. Formularze udostępniano przez Internet. Respondentów poproszono m.in., aby określili, czy wykonywany przez nich zawód ma związek z księgowością, podatkami lub finansami (w metryczce ankiety określali także swój wiek, wielkość ich zakładu pracy itp.), a potem zadano kilka pytań o charakterze zamkniętym z wyborem odpowiedzi ograniczonym do „tak” lub „nie”. W efekcie uzyskano zmienne sprawdzające wiedzę w ten sposób, że odpowiedź prawdziwa bądź fałszywa mogła zostać potraktowana jako wyrażenia na skali dychotomicznej (oscylacja wokół wartości 0 – fałsz, 1 – prawda).

Interesujące, na tle omawianego zagadnienia, są wyniki wspomnianej ankiety dotyczące nastawienia ww. badanych osób do istnienia w rachunkowości różnych instrumentów rachunkowych oraz do praktyki ich wykorzystywania.

⁸ *A. Holda, A. Staszela*, Definitions, Perception and Functioning of Creative Accounting in the Theory and Practice of Different Languages, Countries and Parts of the World, *China-USA Business Review* 2016, Tom 15, Nr 5.

1. Wykorzystywanie instrumentów rachunkowych: teoria i praktyka a obiegowe opinie

Tabela 1. Opinia badanych na temat tego, czy wolno celowo stosować metody rachunkowe, które w księgowości prowadzą do różnych wyników, w zależności od ich stanowiska pracy w przedsiębiorstwie

Proszę wybrać stanowisko pracy zajmowane przez Panią/Pana w firmie		Czy wolno celowo stosować metody rachunkowe, które w księgowości prowadzą do różnych wyników lub różnych wartości wycen?		Ogółem
		Nie	Tak	
Manager zarządzający całością lub kluczowym obszarem	N	26	25	51
	%	51,0%	49,0%	100,0%
Inne stanowisko	N	55	22	77
	%	71,4%	28,6%	100,0%
Ogółem	N	81	47	128
	%	63,3%	36,7%	100,0%
Istotność statystyczna:		$\chi^2 = 5,521, p = 0,019^*, \phi = -0,208$		
% – odsetek; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; χ^2 – test chi-kwadrat; ϕ – współczynnik Phi				

Z wykazaną statystycznie istotnością testu chi-kwadrat ($p < 0,05$) większość respondentów (71,4%) zatrudnionych na innych stanowiskach niż managerowie zarządzający całością lub kluczowym obszarem przedsiębiorstwa – czyli m.in. osoby określające się jako zatrudnieni w księgowości – stwierdziło, że stosowanie metod, które w księgowości prowadzą do różnych wyników lub różnych wartości wycen, nie jest dozwolone. Tego samego zdania była przy tym nieco ponad połowa badanych managerów zarządzających całością lub kluczowym obszarem (51%). Dane te prezentowane są w tabeli 1.

W zgodzie z tymi wynikami i jakby na ich potwierdzenie, z bardziej szczegółowym rozwinięciem, w innym z pytań uzyskano ponadto wyraźnie większy odsetek respondentów, którzy stwierdzili, że managerowie nie mogą domagać się od księgowych, aby metodami rachunkowymi zwiększali/zmniejszali „coś” w bilansie lub wynikach przedsiębiorstwa. W grupie osób określających się jako managerowie oraz w grupie osób, które – w odpowiedzi na to pytanie – już wyraźnie określiły się jako osoby wykonujące zawód związany z księgowością, podatkami bądź finansami, wyniki wypadły, odpowiednio, dla managerów 88,7%, a wśród badanych pracujących na innych stanowiskach 68,8%. Przy czym obliczony wynik testu chi-kwadrat potwierdził w tym przypadku jeszcze bardziej zauważalne, istotne statystycznie różnice pomiędzy zmiennymi już na poziomie ($p < 0,01$) – ilustruje to tabela 2.

Tabela 2. Opinia badanych na temat tego, czy manager może domagać się od księgowego, aby metodami rachunkowymi zwiększał lub zmniejszał „coś” w bilansie lub wynikach przedsiębiorstwa

Czy wykonuje Pani/Pan zawód związany z księgowością, podatkami lub finansami?		Czy manager może domagać się od księgowego, aby metodami rachunkowymi zwiększał lub zmniejszał coś w bilansie lub wynikach przedsiębiorstwa?		Ogółem
		Nie	Tak	
Nie	n	44	20	64
	%	68,8%	31,3%	100,0%
Tak	n	63	8	71
	%	88,7%	11,3%	100,0%
Ogółem	N	107	28	135
	%	79,3%	20,7%	100,0%
Istotność statystyczna:		$\chi^2 = 8,176, p = 0,004^*, \phi = -0,246$		
% – odsetek; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,01$; χ^2 – test chi-kwadrat; ϕ – współczynnik Phi				

Z danych w tabeli 2 wynika, że ponad 1/3 respondentów określających się jako zawodowo związani z księgowością, podatkami i finansami jest negatywnie nastawiona do ewentualnego, intencjonalnego doboru instrumentów rachunkowych. Przy czym, skoro z rachunkowością mają kontakt profesjonalny, pytani raczej muszą zdawać sobie sprawę, że – jak zauważono na wstępie: wybór różnych instrumentów rachunkowości może prowadzić do otrzymywania w efekcie różnych wyników, a to nie jest przecież niczym innym jak tworzeniem obowiązującej w danej jednostce polityki rachunkowości.

Sprawdzono więc także ewentualną zależność pomiędzy opinią respondentów na temat tego, czy są sytuacje, w których postępowanie prowadzące do jak największego zysku nie jest dobre, a zajmowanym przez nich stanowiskiem⁹. Test chi-kwadrat okazał się również w tym wypadku statystycznie istotny ($p < 0,05$), a przeważająca część badanych będących managerami zarządzającymi całością lub kluczowym obszarem udzieliła odpowiedzi twierdzącej (98,1%). W przypadku ankietowanych zajmujących inne stanowiska 88,3% stwierdziło, że istnieją sytuacje, w których lepsze jest wg nich zastosowanie innych rozwiązań, nawet pomimo uzyskania w efekcie mniejszych zysków (tabela 3).

Tabela 3. Opinia badanych na temat tego, czy są sytuacje, w których postępowanie prowadzące do jak największego zysku nie jest dobre a zajmowane przez nich stanowisko w pracy

Proszę wybrać stanowisko pracy zajmowane przez Panią/Pana w firmie:		Czy są sytuacje, w których postępowanie prowadzące do jak największego zysku nie jest dobre (istnieją rozwiązania, które są lepsze pomimo gorszego zysku)?		Ogółem
		Nie	Tak	
Manager zarządzający całością lub kluczowym obszarem	n	1	51	52
	%	1,9%	98,1%	100,0%

⁹ Planując ankietę, przyjęto roboczą hipotezę, że „managerowie”, którzy, jak powszechnie wiadomo, dość często w praktyce są premiowani od zysków firm, stosowanie różnych metod wycen i uproszczeń w rachunkowości utożsamiają – w tymże dużym uogólnieniu – z wpływaniem właśnie na wyniki finansowe, czyli potocznie mówiąc zysk.

1. Wykorzystywanie instrumentów rachunkowych: teoria i praktyka a obiegowe opinie

Proszę wybrać stanowisko pracy zajmowane przez Panią/Pana w firmie:		Czy są sytuacje, w których postępowanie prowadzące do jak największego zysku nie jest dobre (istnieją rozwiązania, które są lepsze pomimo gorszego zysku)?		Ogółem
		Nie	Tak	
Inne stanowisko	n	9	68	77
	%	11,7%	88,3%	100,0%
Ogółem	N	10	119	129
	%	7,8%	92,2%	100,0%
Istotność statystyczna:		$\chi^2 = 4,139$, $p = 0,042^*$, $\phi = -0,179$		
% – odsetek; p – istotność statystyczna; * – $p < 0,05$; χ^2 – test chi-kwadrat; ϕ – współczynnik Phi				

Analizując wyniki ankiety pod innym kątem, tj. we wspomnianym wcześniej aspekcie zmiennych sprawdzających wiedzę w pytaniach, dla których możliwa jest odpowiedź prawdziwa bądź fałszywa, zastosować można było statystyczne metody ilościowe obrazujących ewentualne korelacje. Dzięki takiemu zestawieniu zaobserwowano zatem następujące – istotne statystycznie związki, które można wyrazić twierdzeniami:

- 1) im częściej badani byli skłonni przyznać, że „wolno celowo stosować metody rachunkowe, które w księgowości prowadzą do różnych wyników lub różnych wartości wycen”, tym rzadziej przyznawali, że „lepsza jest większa strata z mniejszym prawdopodobieństwem niż mniejszy zysk z większym prawdopodobieństwem”¹⁰ – co dowodzi zdolności ankietowych osób do świadomego wyboru metod, logicznego porównania szans zysku i strat oraz trafności w rozstrzygnięciu, pomiędzy wyborem maksymalizującym zysk (nawet mały) a minimalizującym stratę (niemniej jednak: stratę);
- 2) im częściej badani byli skłonni przyznać, że „wolno celowo stosować metody rachunkowe, które w księgowości prowadzą do różnych wyników lub różnych wartości wycen”, tym częściej przyznawali, że „są sytuacje, w których postępowanie prowadzące do jak największego zysku nie jest dobre”¹¹ – czyli ogół badanych nie utożsamia wpływu instrumentów finansowych z wpływem tylko na wynik finansowy, ale dostrzega również inne obszary możliwego wpływu (tzw. szerszy kontekst);
- 3) im częściej badani byli skłonni przyznać, że „można stosować taką politykę rachunkowości, która świadomie wpływa na zwiększenie lub zmniejszenie niektórych wartości w bilansie lub wyniku finansowego, tym częściej przyznawali, że „wolno celowo stosować metody rachunkowe, które w księgowości prowadzą do różnych wyników lub różnych wartości wycen”¹² – co z jednej strony, świadczy pozytywnie o kompetencjach i wykazywanej konsekwencji w podejściu do tych spraw u badanych osób, ponieważ w ich odpowiedziach opinia, że „można” koreluje z wiedzą, iż „wolno” to robić. Z drugiej strony, w nieco dwuznacznej pozycji wynik ten stawia ogół badanych – jako całej grupy. Można dojść bowiem do wniosku, iż wyrażanej nieakceptacji możliwości wpływania na wyniki (por. wyniki z tabelą 2) towarzyszy niestety mniejsza kompetencja zawodowa. Niemniej w przypadku związku między postawą, iż „można”, a wie-

¹⁰ Korelacja rho Spearmana: $\rho = -0,319$; $p = 0,000$; $n = 128$.

¹¹ Korelacja rho Spearmana: $\rho = 0,222$; $p = 0,012$; $n = 128$.

¹² Korelacja rho Spearmana: $\rho = 0,328$; $p = 0,000$; $n = 127$.

dzą, iż „wolno”, omawiana korelacja dotyczy konkretnie poziomu stanu wiedzy co do świadomości istnienia związku między różnymi metodami a możliwymi do otrzymania w ich efekcie różnymi wynikami i nie oznacza automatycznie korelacji „zgody” na „intencjonalny” wpływ;

- 4) im częściej badani byli skłonni przyznać, że „jest prawdopodobne, że stosowanie dozwolonych prawem uproszczeń w rachunkowości w rzeczywistości wpływa na wartość w bilansie i wyniki finansowe”, tym częściej przyznawali, że „można stosować taką politykę rachunkowości, która świadomie wpływa na zwiększenie lub zmniejszenie niektórych wartości w bilansie lub wynik finansowy”¹³ – potwierdza się zatem, że badani (jako cała grupa) wydają się wykazywać zauważalny deficyt wiedzy profesjonalnej, ponieważ poglądy wyrażane przez większość całej grupy (nazwijmy je „przeciętnie panującymi opiniami” – por. tabele 1 i 2) wydają się uzależnione od tego, jak sformułowane jest pytanie. Jeżeli jest ono konkretnie sformułowane, np. w następujący sposób: „czy manager może wpływać metodami rachunkowymi na wynik”, przeważają odpowiedzi negatywne – ale jeśli pytanie testuje wiedzę, to ujawnia, iż ta część grupy, która ma wiedzę o istnieniu prawdopodobnego wpływu uproszczeń na wyniki, przyznaje jednocześnie, że można stosować uproszczenia w ramach polityki rachunkowości.

Badanie ujawniło zatem kilka statystycznie istotnych korelacji zależności. Dzięki nim można zaobserwować:

- 1) wyraźny związek między zajmowaniem stanowiska managerskiego a stosunkiem do możliwości wyboru instrumentów rachunkowych,
- 2) związek między wyższym poziomem wiedzy profesjonalnej a większą świadomością, iż polityka rachunkowości może w rzeczywistości wpływać na wyniki,
- 3) złe nastawienie większości osób do sytuacji, w której manager może domagać się od księgowego, aby metodami rachunkowymi zwiększał lub zmniejszał „coś” w bilansie lub wynikach przedsiębiorstwa, pomimo istnienia świadomości (a wręcz wiedzy profesjonalnej), że „jakichś” wyborów dokonywać przecież trzeba.

Jest to o tyle zastanawiające, że przynajmniej ta część osób, która profesjonalnie związana jest z księgowością, a wśród tejsze grupy osoby dojrzałe wiekiem (o czym wiadomo z analizy danych z metryczki ankiet), powinny raczej zdawać sobie sprawę – a to akurat wyniki ankiety potwierdzają – z konieczności formułowania przy prowadzeniu ksiąg rachunkowych konkretnej polityki rachunkowości, a zatem dokonywania wyborów z dozwolonych prawem wariantów, korzystania z uproszczeń itd.

Ankieta potwierdza zatem (w mniejszej skali) wyniki badań prowadzonych przez *A. Holdę* i *A. Staszela*, które wykazały, że decyzje o wyborze instrumentu rachunkowego są emocjonalne, a niebazujące na chłodnej wiedzy zawodowej. Fakt kreowania polityki rachunkowości nie jest rozumiany przez ogół pytanych jako wybieranie tego, co w księgowości wolno i trzeba wybierać. Negatywne emocje, jakie pojawiają się przy wyborze instrumentu rachunkowego, prawdopodobnie wynikają z interpretacji pytań ankietowych w kontekście relacji klient–biuro rachunkowe. Klienci często wywierają na księgowych presję na terminowe obliczanie podatków bieżących, przekazywanie im różnych raportów i zestawień. Dzieje się to przy stałym niedoborze czasu – a bywa, że również przy braku ważnych dokumentów, nieprzekazywanych przez tychże klientów w ich własnych sprawach na czas do biura rachunkowego (czyli istnieje presja na wykonywanie zadań z dziedziny księgowości bez zapewnienia informacji potrzebnych do ich wykonania). W takiej

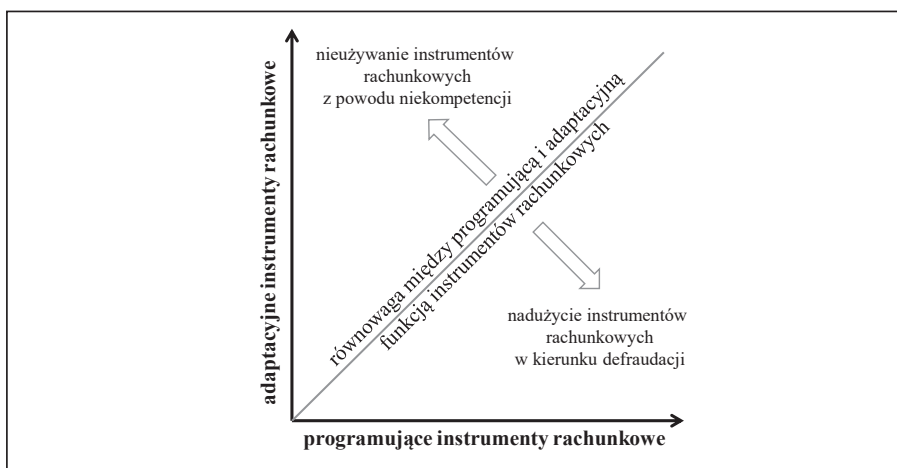
¹³ Korelacja rho Spearmana: rho = 0,258; p = 0,003; n = 126.

1. Wykorzystywanie instrumentów rachunkowych: teoria i praktyka a obiegowe opinie

sytuacji kreowanie polityki rachunkowości może być postrzegane jako podejmowanie decyzji „w ciemno”, bez odpowiedniego przygotowania. Fakt, iż uproszczenia w rachunkowości bywają kojarzone przez część osób zawodowo związanych z rachunkowością, podatkami i finansami jako pojęcie związane z „kreatywną księgowością”, pomimo że ich zakresy w najlepszym razie tylko się krzyżują (i to wyłączenie w razie przyzwolenia na kreację w granicach prawa, istotności, jawnie i etycznie) – został wykazany i udowodniony dzięki poddaniu analizie statystycznej wyników omawianej ankiety. Pozytywnie zatem zweryfikowana zostaje hipoteza H(3), o której mówi się we wstępie do książki pośród innych hipotez cząstkowych – a mianowicie, przeprowadzone badania ankietowe potwierdziły fakt, o którym mowa wyżej. We wspomnianych badaniach uzyskano istotność statystyczną na poziomie $(-p < 0,05$ lub $(-p < 0,01$, przy adekwatnej randze wskaźników korelacji Spearmana.

Na tym tle można postawić tezę, że niezajomość zasad rachunkowości, w tym niezajomość tzw. programujących instrumentów polityki rachunkowości, może być uznana nie za przesadną ostrożność, ale wręcz za niekompetencję. Świadome nadużywanie instrumentów programujących w polityce rachunkowości kojarzy się zazwyczaj z przestępstwem księgowym, np. wyłudzeniem kredytu w banku, wypłaceniem nienależnych premii dla zarządu itp. Zależność, ale i swego rodzaju „dewizę” złotego środka ilustruje rysunek 2.

Rysunek 2. Popęlanianie błędów, a popełnianie oszustw w księgowości

Tak czy inaczej, ile razy pisać się będzie o wpływności uproszczeń na wyniki finansowe (co siłą rzeczy kojarzy się ze wspomnianą „kreatywną księgowością”), ma się na myśli „taki wybór i implementacje metod wyceny i prezentacji kategorii ekonomicznych (głównie w ramach sprawozdania finansowego), który jest zgodny z prawem oraz normami rachunkowości, ponadto jest etyczny i podlega ujawnieniu”¹⁴.

Przyjmuje się zgodnie ze zdaniem dużej części autorów prac naukowych, a zarazem praktyków księgowych, że zamienne używanie pojęć księgowości „kreatywnej” i „agresywnej”, nie powinno w efekcie prowadzić do utożsamiania kreacji w rachun-

¹⁴ A. Holda, Zasada kontynuacji działalności i prognozowanie upadłości w polskich realiach gospodarczych, Kraków 2006, s. 33.

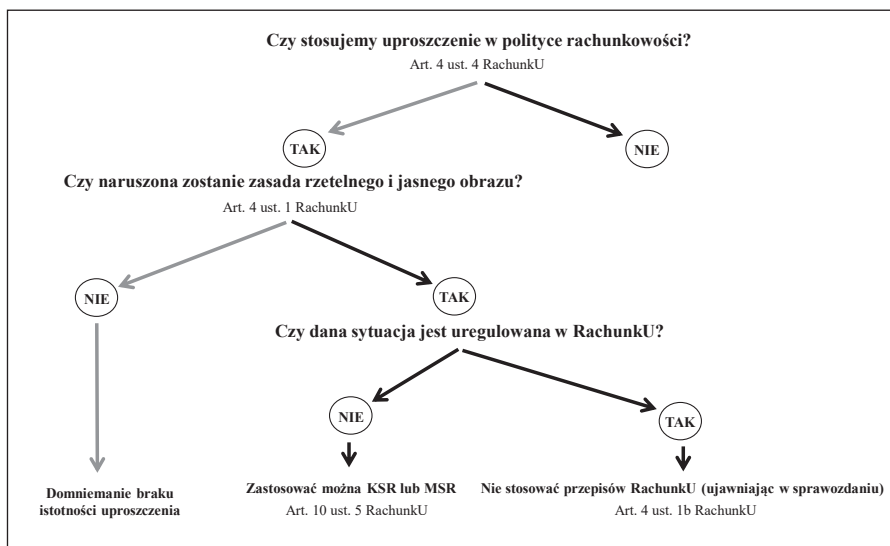
kowości z oszustwem lub defraudacją¹⁵. Być może najlepiej podsumował to *K. Stępień*: „polityka rachunkowości kończy się tam, gdzie są przekraczane granice legalności, a zaczyna kłamstwo i fałszerstwo”¹⁶.

Jednostki podlegające pod przepisy o rachunkowości, ustalają politykę rachunkowości, zgodnie z którą zobowiązane są prowadzić księgi rachunkowe oraz sporządzać sprawozdania finansowe.

Celem sprawozdań finansowych jest dostarczenie odbiorcom użytecznych informacji liczbowych i słownych na temat sytuacji i działalności jednostki¹⁷. A konkretnie: o ich sytuacji majątkowej i finansowej oraz o wyniku finansowym. Cel ten osiąga się pod warunkiem przestrzegania m.in. zasady jasnego i rzetelnego obrazu. Pojęcia jasnego i rzetelnego obrazu (ang. *true and fair view*) polskie przepisy rangi ustawowej nie definiują. W tej sprawie stanowisko zajął jednak Komitet Standardów Rachunkowości¹⁸, a wyjaśniając to pojęcie odniósł się również do źródeł międzynarodowych, w tym UE, Wielkiej Brytanii i USA.

Zasadzie tej nie przeciwstawia się jednak stosowanie instrumentów rachunkowych, a w tym stosowanie przewidzianych przepisami uproszczeń. Generalna klauzula w polskim systemie prawa bilansowego, wyrażona wprost w art. 4 ust. 4 RachunkU, przewiduje stosowanie uproszczeń pod warunkiem, że nie wywierają one istotnie ujemnego wpływu na rzetelne i jasne przedstawienie sytuacji. Wspomniano o tym wcześniej, a schemat postępowania zilustrowano rysunkiem 1 – do pokazania granicy wyborów użyto natomiast ilustracji z rysunku 2. W tym miejscu uzupełnia się wszystko dodatkowym omówieniem (zob. też rysunek 3).

Rysunek 3. Prymat zasady rzetelnego i jasnego obrazu nad użyciem uproszczeń

¹⁵ *K. Gierusz*, Pojęcia i przejawy rachunkowości kreatywnej, *Accountica* 2010, Nr 17, s. 1.

¹⁶ *K. Stępień*, *Polityka rachunkowości w kreowaniu wartości informacyjnej sprawozdań finansowych*, Warszawa 2019, s. 260.

¹⁷ *B. Elliot, J. Elliot*, *Financial Accounting and Reporting*, Harlow 2019, s. 701.

¹⁸ Por. uchwała Nr 1/2018 Komitetu Standardów Rachunkowości z 9.1.2018 r. w sprawie przyjęcia stanowiska Komitetu Standardów Rachunkowości w sprawie zasady rzetelnego i jasnego obrazu w realizacji przepisów art. 4 ust. 1 oraz ust. 1a i 1b RachunkU, zwanego dalej SRZJO.

Zdaniem autorów, prymat zachowania rzetelnego i jasnego obrazu – jako warunek wyrażony wprost w Rachunku – zasługuje na szczególne podkreślenie, co w efekcie sprawia, że prezentowane podejście jest dzięki temu spójne wewnętrznie i łatwiejsze do przedstawienia. Wprowadzanie na tym etapie (czyli wstępnym, ściśle definicyjnym i koncepcyjnym) rozważań na temat tego, czy uproszczenia np. „zmniejszają” praktyczność lub „leżą w czyimś interesie”, prowadzi, zdaniem autorów, na manowce. W tym więc względzie przedstawiona w książce koncepcja różni się od najnowszych publikacji innych, skądinąd uznanych autorytetów, np. *W. Gosa i S. Hońko*¹⁹.

Jednostki mają więc obowiązek niestosowania „zwykłych” przepisów Rachunku (w tym uproszczeń), gdyby – w wyjątkowych przypadkach – stosowanie określonego przepisu nie pozwoliło rzetelnie i jasno przedstawić sytuacji majątkowej, finansowej i wyniku finansowego.

Przepis art. 4 ust. 1b Rachunku przewiduje, aby w takich wyjątkowych przypadkach kierownik jednostki postępował, kierując się nadrzędną zasadą jasnego i rzetelnego obrazu, zobowiązując go jednak do uzasadnienia przyczyn i określenia w informacji dodatkowej niepożądanego wpływu, jaki by wywarł przepis niezastosowany.

Ważnym zadaniem jawi się więc ustalenie granicy istotności, co będzie omówione w kolejnych rozdziałach niniejszej monografii.

2. Klasyfikacja instrumentów rachunkowych

Przeгляд i klasyfikacja instrumentów rachunkowych – w tym wiele już razy wspomnianych uproszczeń, dokonywane być muszą na tle konkretnego porządku prawnego, panującego w danym kraju. W niniejszej monografii dotyczy to Polski w 2024 r.

Powodów jest wiele, wśród nich związek między polityką rachunkowości a ustaleniem podstawy opodatkowania – na podstawie prowadzonych ksiąg rachunkowych oraz przepisów podatkowych. Na te dwie rzeczy może mieć wpływ wybór różnych instrumentów rachunkowych, w tym uproszczeń. Nie bez znaczenia jest również sam podatek, rozumiany jako kategoria obciążająca wynik finansowy, w tym także sprawa ustalania ewentualnych różnic przejściowych między podatkową a bilansową wartością aktywów i pasywów. Prezentacja (lub jej brak) podatku odroczonego (dalej w skrócie: PdO) to jedno z omawianych dalej ewentualnych uproszczeń (problem ten jest dość złożony, gdyż powstawanie niektórych różnic przejściowych zależy od wcześniejszej decyzji co do stosowania takich uproszczeń, które z kolei powstawania różnic przejściowych nie eliminują).

Dlatego też – z konieczności uwzględniania konkretnego, krajowego systemu podatkowego – omówienie w niniejszej monografii wpływu konkretnych instrumentów rachunkowych odbywa się zasadniczo na gruncie polskim, tj. polskich przepisów bilansowych i polskich podatków dochodowych od osób fizycznych i prawnych (dalej odpowiednio: PIT i CIT). Ewentualne wnioski natury ogólnej mogą być formułowane o tyle, o ile systemy rachunkowości i podatków innych krajów są podobne do pol-

¹⁹ *W. Gos, S. Hońko.*, Uproszczenia w rachunkowości – koszty, korzyści i zagrożenia (cz. I), Zasada istotności i warunki stosowania uproszczeń, *Rachunkowość 2023*, Nr 2 (por. w treści artykułu rysunek pt. „Pytania pomocne przy podejmowaniu decyzji o zastosowaniu uproszczenia”).

skich²⁰. Tym samym postawiona przez autorów hipoteza cząstkowa H(1) odnosi się do prawa bilansowego innych krajów, o ile ich porządek prawny, a w szczególności tamtejsze krajowe regulacje, zbliżone są do polskiej Rachunku.

Instrumenty rachunkowe należą – z pewnymi zastrzeżeniami – do przewidzianych prawem bilansowym i opisywanych już przez wielu autorów, m.in. *J. Pfaffa*, *I. Poniatowską*, *M. Rówińską*, *K. Stępnia*²¹ lub *P. Mućko*²², instrumentów polityki rachunkowości. Pewne rozwiązania, dając wybór wariantu postępowania przy prowadzeniu rachunkowości, kreują prawa wyboru i pola swobodnego działania.

Tabela 4. Klasyfikacja instrumentów polityki rachunkowości wg różnych autorów

Kryterium	Rodzaj instrumentu
Zakres przedmiotowy	w zakresie sprawozdania finansowego
	w zakresie sposobu prowadzenia ksiąg rachunkowych i ochrony
Rodzaj podstawowy*	materialne
	formalne
	czasowe
Rodzaj polityki rachunkowości	dotyczące materialnej polityki rachunkowości
	dotyczące formalnej polityki rachunkowości
Oddziaływanie względem podatku*	niedotyczące zmiany faktycznej podstawy opodatkowania
	dotyczące zmian faktycznej podstawy opodatkowania
Charakter działania	memoriałowe
	ekonomiczne
Termin zastosowania*	podejmowane przed dniem bilansowym
	podejmowane po dniu bilansowym
Okres oddziaływania	krótkoterminowe (do roku od dnia bilansu)
	średnioterminowe (do 5 lat od dnia bilansu)
	długoterminowe (powyżej 5 lat od dnia bilansu)
Ukierunkowanie na korzyści*	na rentowność
	na sytuację majątkową
Wpływ na wskaźniki	rentowności
	płynności finansowej
	zadłużenia
	efektywności działania

²⁰ *A. Mariński*, Zwolnienia i ulgi w podatku dochodowym od osób fizycznych, a zasada sprawiedliwości podatkowej, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2021, Tom 83, Nr 1, s. 8.

²¹ *J. Pfaff, L. Poniatowska, M. Rówińska*, Wykorzystanie instrumentów polityki rachunkowości w wybranych obszarach sprawozdania finansowego, Warszawa.

²² *P. Mućko*, Uproszczenia w rachunkowości – koszty, korzyści i zagrożenia (cz. III), *Przywileje jednostek mikro i małych sporządzających skrócone sprawozdania finansowe*, *Rachunkowość* 2023, Nr 5.

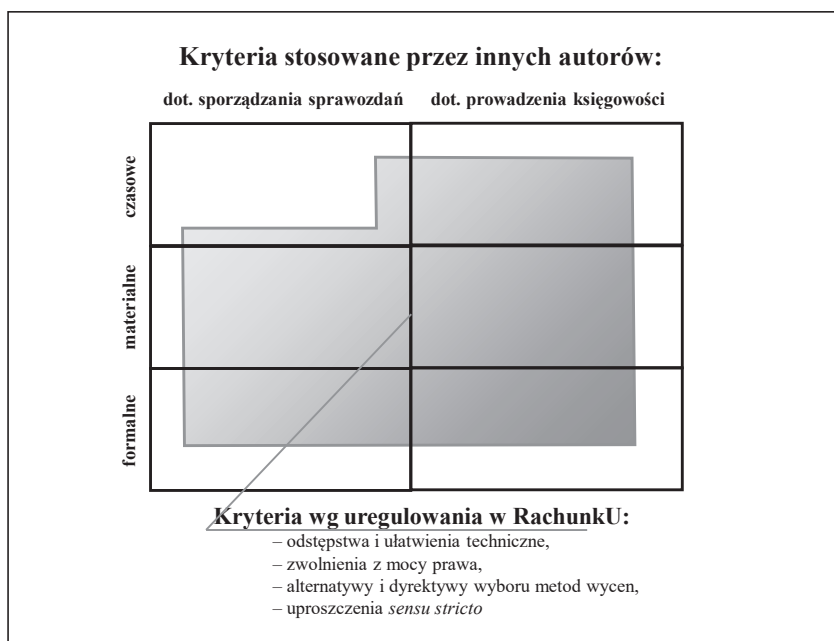
2. Klasyfikacja instrumentów rachunkowych

Kryterium	Rodzaj instrumentu
Wpływ na całkowity dochód*	wplywające na wynik finansowy w wyniku całościowym (CD) ²³
	wplywające w CD na inne elementy niż wynik finansowy

Źródło: J. Pfaff, L. Poniatowska, M. Rówińska, Wykorzystanie instrumentów polityki rachunkowości w wybranych obszarach sprawozdania finansowego, Warszawa 2018, w tym pozycje oznaczone (*) zmodyfikowane na podstawie tego opracowania, s. 16.

Przykładową klasyfikację, jaką zaprezentowali m.in. J. Pfaff, I. Poniatowska i M. Rówińska, przytoczono z pewnymi modyfikacjami w tabeli 4 (z tym że własnej modyfikacji dokonano, jak się sądzi, w zgodzie z zamysłem przywołanych autorów, tj. dla lepszego ujęcia sensu wyróżnianych kryteriów). Rzeczony instrumenty rachunkowe, względnie instrumenty polityki rachunkowości, można byłoby dzielić i rozróżniać jeszcze na wiele innych sposobów. Niemniej wydaje się, że wewnętrzny podział uproszczeń na ewidencyjne i prezentacyjne, czyli proponowany przez autorów w swojej hipotezie H(2) postawionej we wstępie tej książki, jest ogólnie zgodny z intencją podziału instrumentów polityki rachunkowości, np. wg kryterium zakresu przedmiotowego.

Rysunek 4. Instrumenty rachunkowe na tle instrumentów polityki rachunkowości

²³ W ujęciu tzw. całkowitego dochodu (CD) odchodzi się od koncepcji wyniku rozumianego, jako bieżący wynik operacyjny na rzecz koncepcji „wyniku całościowego”, o jakim piszą oprócz wspomnianych I. Poniatowskiej z M. Rówińską, także m.in. B. Bek-Gaik, P. Mućko, A. Szycha, E. Walińska, J. Gad, W. Gos i wielu innych. W nowoczesnej koncepcji CD dominuje podejście bilansowe, w którym wynik, zgodnie z teorią wartości, traktowany jest jako pochodna zmian aktywów i pasywów, czyli zmiana w kapitałach własnych na skutek transakcji oraz pozostałych zdarzeń, innych niż transakcje dokonywane z właścicielami występującymi w roli udziałowców, rozliczana przez wynik finansowy lub różne kategorie kapitałów.

Na użytek niniejszej monografii wprowadza się własne, bardzo sformalizowane kryterium klasyfikacji instrumentów rachunkowych – pod względem uregulowania ich w Rachunku.

Ogólnie obowiązujące przepisy Rachunku, wraz z uzupełniającymi je standardami krajowymi i międzynarodowymi, zdają się bowiem specyficznie regulować kwestie stosowania dopuszczalności instrumentów rachunkowych, rozumianych jako kategorie pewnych różnic od ogólnie przyjętych regulacji, czyli stosowanie:

- 1) alternatywy wyboru jakiejś metody postępowania spośród dopuszczanych prawem bilansowym,
- 2) zwolnień z mocy prawa (bywa, że pod pewnymi warunkami) od sposobu działania, które zasadniczo obowiązuje wszystkich innych, oraz
- 3) uproszczeń, w ścisłym tego słowa znaczeniu.

Zakres proponowanej klasyfikacji względem innych klasyfikacji pokrywa się w większości z instrumentami wyróżnianymi przez innych autorów ze względu na kryteria przedmiotowości i rodzaju podstawowego, co ilustruje rysunek 4.

Tak jak wobec uproszczeń, w przypadku wyboru metod wyceny (i szczególnej ich postaci: dyrektyw) decyzje kierownika jednostki również zasadniczo są fakultatywne, ale dopuszcza się zgodnie z prawem, aby – w zależności od wybranej metody – otrzymywane wartości z wyceny były różne.

Charakterystyczne dla alternatywy jest pozostawienie jednostce wyboru jednej metody – zazwyczaj co najmniej z dwóch możliwych (dla dyrektyw zazwyczaj tylko jednej z dokładnie dwóch). Przy wybieraniu metody wyceny trzeba wykorzystywać źródła specjalistycznej wiedzy, ponieważ przepisy Rachunku niejednokrotnie nakazują samodzielne opracowanie odpowiednich normatywów (np. sposobu oceny zaawansowania realizacji kontraktów, wykorzystania zdolności produkcyjnych, zużycia lub utraty wartości, wartości rynkowej itd.). Dlatego właśnie wyboru alternatywy może dotyczyć poruszana dalej sprawa oceny „względnej opłacalności” ich wyboru – skoro prowadzi do wyboru metody w praktyce w jakiś sposób „prostszej” (gdzieś, dla kogoś), a pomimo to użytecznej. Zdecydowanie się na postępowanie, potocznie mówiąc, „łatwiejsze” mylone bywa z korzystaniem z uproszczeń *sensu stricto* lub dostosowaniem się do zwolnień z mocy prawa.

Stosowanie zwolnień przewidzianych w Rachunku jest obowiązkowe. Przestrzeganie ich nie zmienia, lecz kształtuje system rachunkowy dla adresatów zwolnienia.

Odstępstwa i ułatwienia natomiast mają charakter czysto techniczny, uznaje się je za nieistotne w kontekście np. ujawniania w polityce rachunkowości lub części opisowej sprawozdań finansowych. Istnieją w rachunkowości na podobnych zasadach jak odstępstwa i ułatwienia w prawie administracyjnym²⁴ lub podatkowym²⁵.

Charakterystykę istniejących w prawie bilansowym uproszczeń *sensu stricto*, alternatyw wyboru i dyrektyw, zwolnień z mocy prawa oraz odstępstw i ułatwień technicznych zebrano w tabeli 4 – z zastrzeżeniem, że ile razy odsyła się w tejże tabeli do pewnych uwag lub zamieszcza komentarze, ma się na myśli zagadnienia szerzej omówione w kontekście uwzględnienia zasad istotności przy stosowaniu instrumentów rachunkowych (na ten temat więcej w pkt 5 niniejszego rozdziału).

²⁴ H. Dzwonkowski, Z. Zgierski, *Procedury podatkowe*, Warszawa 2006, s. 49–50.

²⁵ A. Mariański, *Zwolnienia i ulgi...*, s. 15.

3. Przegląd instrumentów rachunkowych

Warto podkreślić, że wymienionych w tabeli 4 instrumentów rachunkowych nie należy traktować równorzędnie. Nie są one ogólnie dostępnymi środkami rachunkowymi i nazywanie ich wszystkich „uproszczeniami” (jak ujęła to m.in. *Jolanta Chluska*²⁶) jest nieprawidłowe.

Trafnie podstawowe cechy uproszczeń rozpoznają natomiast inni autorzy, m.in.: *L. Bielecki, M. Pilarska i K. Struzik*, odnosząc się do nich jako uproszczeń ewidencyjnych lub sprawozdawczych przeznaczonych głównie dla jednostek małych i mikro²⁷ (przy czym ograniczenie tylko do jednostek małych i mikro akurat słusznym nie jest, ponieważ istnieją także uproszczenia dostępne dla wszystkich jednostek).

Uproszczenia ewidencyjne i prezentacyjne różnią w najnowszych publikacjach, także m.in. *H. Czaja-Cieszyńska i P. Mućko*²⁸ – niemniej oni również, zdaniem autorów niniejszej książki, zbyt uogólniają zarówno zasady ich stosowania, jak i samą koncepcję.

Tabela 5. Charakterystyka instrumentów rachunkowych

Cecha charakterystyczna	Zwolnienia z mocy prawa	Wybór metod wycen		Uproszczenia <i>sensu stricto</i>	Odstępstwa i ułatwienia
		Alternatywy	Dyrektywy		
Fakultatywność	Nie	Tak	Tak, z uwagami	Tak	Tak
Zdefiniowane wyłącznie w przepisach Rachunku	Nie	Nie	Nie	Tak	Nie
Istotność ujawniana w SF	Nie, z uwagami	Tak, z uwagami	Tak, z uwagami	Tak	Nie, z uwagami
Wpływ na sytuację majątkową lub wynik finansowy	Zależy od przedmiotu zwolnienia	Tak	Tak	Domniemanie, że po uprawnionym wyborze nie wpływają	Nie
Charakter techniczny	Nie	Nie	Nie	Nie	Tak

3. Przegląd instrumentów rachunkowych

Sformułowanie: „instrumenty rachunkowe” używane jest w niniejszej monografii nieprzypadkowo, dla lepszego pokreślenia różnic wobec szeroko opisywanych przez wielu innych autorów instrumentów rachunkowości (względnie instrumentów w rachunkowości lub instrumentów w polityce rachunkowości). Na tle tych różnic należy odnieść się zwłaszcza do tzw. czasowych instrumentów, co do których zgłasza się postulat odmiennego ich traktowania. Ogólnie rzecz biorąc, proponuje się instytucji czasowości nie traktować jak „instrumentu rachunkowego” wyróżnianego formalnie w ramach Rachunku – a zatem w odniesieniu do „czasowości” w ogóle nie rozpatruje się wyboru ewentualnych uproszczeń. Ta sprawa zostanie jeszcze bliżej objaśniona w punkcie 4 niniejszego rozdziału.

²⁶ *J. Chluska*, Uproszczenia rachunkowości jednostek mikro i małych – szanse i zagrożenia, *Studia Ekonomiczne/ Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach* 2016, Nr 268, s. 66.

²⁷ *L. Bielecki, M. Pilarska, K. Struzik*, Korzystanie z wybranych uproszczeń ewidencyjnych i sprawozdawczych dla małych i mikroprzedsiębiorstw, *Studia Ekonomiczne* 2019, Nr 386, s. 21–26.

²⁸ *P. Mućko, H. Czaja-Cieszyńska*, Uproszczenia w rachunkowości – koszty, korzyści i zagrożenia (cz. II), *Czy warto skracać sprawozdanie finansowe, Rachunkowość* 2023, Nr 3.

[Przejdź do księgarni →](#)